

VELÜNK ÉLŐ ÁLLATOK

G U E L M I N O J Á N O S

Növénytermesztéssel és állattartással foglalkozó őseink már helyhez kötődtek, tartósabb anyagokból építkeztek, így az eddigi természetes környezetekben – településekből álló – művi környezetek jöttek létre. A háztartásokban felhalmozott termés, élelmiszer és takarmány, valamint az építmények nyújtotta élőhelyi lehetőségek felkeltették egyes állatok érdeklődését, s amelyek tűrőképessége elviselte a szokatlan nyüzsgést, zajt és szagokat, azok emberközelbe költöztek. Utóbb már alkalmazkodtak a civilizáció és az urbanizálódás következményeihez is. Ugyanakkor egyes rokon fajok továbbra is elkerülik a településeket. Jól példázza ezt Petőfi két verse: *A kutyák dala* és *A farkasok dala* – függetlenül attól, hogy nem biológiai ihletésűek.

Régóta kutatom Zenta és környékének élővilágát, s észleléseim szerint a városban és a falvakban – vagyis a beépített területeken – több mint negyven gerinces állatfaj él (a háziállatokkal együtt), míg a gerinctelenek száma ennek kb. ötszöröse. Közülük sok állandó, mások ősszel vonulók, néhány faj pedig rendszeres téli vendég. A népi nevekben nem ritka a házi, városi, kerti, raktári (pl. házi légy), az összetett nevek előtagjaként pedig a padlás, pince, kamra, istálló, ruha, liszt (pl. lisztbogár). Nevük alapján ezek az állatok úgymond „polgári jogot” szereztek a településeken.

Annak ellenére, hogy ez a tanulmányvázlat főleg az állatokat említi, valójában az állatok, a települések, a lakásviszonyok és az emberek közötti kölcsönkapcsolatokra utal, részben az időbeli változások tükrében. Ismereteim szerint a települések élővilágának átfogó tanulmányozására közel sem fordítunk annyi figyelmet, mint például a mocsarak vagy a rétek életközösségének megismerésére. Helyes volna-e, ha ez értékrendet is jelentene?

Vidékünkön, de valószínű, hogy más településeken is, a gerinces állatok jelentősebb részét a madarak alkotják, kezdjük hát velük.

Nincs olyan településünk, ahol télen-nyáron ne kotnyeleskedne a ma már kozmopolita házi veréb. Hevenyészett fészket többnyire eresz alatt építi, főleg olyan környezetben, ahol táplálékot is talál. Emberi szemmel nézve, az újvidéki autóbusz-pályaudvar peronján mindig sok az érkező vagy induló autóbusz, szennyezett a levegő, rengeteg az ember. Hát nem riasztó egy madár számára? Verébszemmel: sok az élelmiszert árusító bódé, és sok a szemetelő, morzsát szóró utas. A többivel meg ugyan ki törődik?!

A legközelebbi verébrokon – a mezei veréb – viszont még a települések széléig is alig-alig merészkedik.

Gyakori fészkelő, de vonuló madarunk a füstifecske. Latin neve (*Hirundo rustica*) falusi jellegre utal. Szerb neve is: seoska lasta. Április elején érkezik, és felül nyitott sárfészket eresz alatt (de mindig az udvari oldalon), istállóban vagy kapualjak mennyezete alatt építi; vagyis mindig olyan helyen, ahol fedél van a fészek felett. Nem fészkel csoportosan, de az ember iránti bizalma néha szinte határtalan. Ezt az alábbi történet is példázza.

Másfél évtizeddel ezelőtt egykori tanítványom, Papp Péter meghívott hozzájuk azzal, hogy lenne mutátnivalója. Felkerestem őket, s elmondták, hogy kétszoba-konyhás végházukon kisebb átalakítást végeztek, mert korábban csak az udvar végében levő konyhaajtón át lehetett bejutni a házba. Ezért 1982 júniusában úgy döntöttek, hogy egy udvarra nyíló belépőt rekesztenek el a nappali szoba megrövidítésével. Kirámolták a bútort a faskamrába, és megkezdték az építés előkészületeit, de... megérkezett a már korábban megrendelt több tonna szén. Mit tehettek mást, behordták az üres szobába, és az építkezést elhalasztották. A szobaablakok felső szárnyát nyitva hagyták, hadd száradjon a tűzrevaló.

Pár nap múltán azt látták, hogy egy fecskepár sarat hord a szoba mennyezetéről leszerelt csillár tartókampanyára és az elszigetelt huzalvégekre. „Na, erre ráesünk” – mondták mosolyogva, nem sejtve a következményeket.

A füstifecskék megépítették a fészket, és felneveltek benne öt fiókát, majd nyáraton elvonultak.

A tél folyamán elfogyott a szén, s amint az idő egy kissé felengedett, Péter nekifogott a nappali szobát lerövidítő falazásba. Április elején megérkeztek a fecskeszülők, és elfoglalták a fészket. Rá se hederítve a tőlük karnyújtásnyira falazó emberre, megint kiköltöttek öt fiókát. Jött az addig ismeretlen piktor, meszelt, festett, a fecskeszülők etették a mindig éhes fiókákat. Megépült a belépő, Péter és Franciska visszahordták a bútorokat, a megrövidített szoba új közepére új csillárt akasztottak, és rendeltetésszerűen használták a nappali szobájukat azzal a kis különbséggel, hogy az egyik ablak felső szárnyát állan-

dóan nyitva tartották. A bútorokat, a szőnyeget és a csillárt pedig régi lepedőkkel letakarták, mert a benn éjszakázó immár hét fecske nem volt szobatiszta.

Miután a fiókák önállósultak, és elhagyták a „szülői házat”, az „öregek” újabb költésbe kezdtek. Péter ekkor már a fészek alá is rögzített egy tálcát, mert az apró fészeklakó fiókák nem piszkítottak a fészekbe, csak mellé. Így felneveledett a harmadik szobai nemzedék is, majd nyárutón ismét elvonult a fecskesalád. A háziak fellélegeztek, takarítottak, leszedték a bútortakarót, és végre zavartalanul használhatták a szobájukat . . . tavaszig. Mert áprilisban megérkeztek a fecskék, és megkezdődött a negyedik nemzedék felnevelése. Ekkor azonban megroggyant a fészek, de az ezermester Péter visszaerősítette. Ismét kirepült öt fióka, de a fecskeszülők nem bíztak meg a házigazda fészekjavító munkájában, és úgy döntöttek, hogy az ötödik szobai nemzedék számára új fészket építenek. Hol is, hol is? – tanakodtak, majd úgy döntöttek, hogy az újságpapírral letakart új csilláron, a szoba közepén. Na, bumm! Amikor ott jártam, már ez az ötödik nemzedék is erősen tollasodott. Még sikerült lefényképeznem az etető szülőt. Nyárutón elvonulás, takarítás, nyugalmas szoba-használat, de ismét csak áprilisig, mert akkor újra megjöttek a fecskék, és a

csillárra épített fészekben kiköltötték, majd kiröptették a hatodik szobai nemzedéket is. És ki tudja, meddig tartott volna ez az albérlet, ha a hatodik nemzedék egyik kislecskékjének nem lett volna valami szemhibája. Ez a fecske mindig eltévesztette a nyitott ablakot, nekirepült az üvegnek, leesett, vergődött, és megriaszította a többieket is. Ezért egy júniusi napon az egész család elhagyta Pappék szobáját.

Nos, mi a csodálatosabb: a fecskék urbanizálódása és az ember iránti bizalma, vagy a Papp házaspár végtelen türelme és madárszeretete?

A füstifecske testvérfaja a molnárfecske (*Delichon urbica*), vagyis városi fecske, ahogy a szerbek is nevezik (*gradska lasta*). Zentán az 1960-as években szaporodott el, amikor a Tisza partján sorra épültek a négyemeletes, erkélyekkel teletüzdelt társasházak. A molnárfecskék erkélyeken, erkélyek alatt építették zárt fészüket, melyen csak egy kis lukat hagytak. Ezek társasan fészkelnek, majdnem úgy, mint a partifecskék, és főleg az utcai oldalon. Később új városnegyed épült a folyó feltöltött partján, és a fecskék zöme odaköltözött. Ott viszont már nekibátorodtak a folyó menti erdő odvas fűzfáiban költő seregélyek is, és befészkeltek magukat a fürdőszobák közös szellőztetőaknájába. Ezek is elindultak a városiasodás útján!

Védett, fészkelő és vonuló nagy madarunk a fehér gólya is. Hatalmas fészket előszeretettel építi háztetőre, kéményre, magas szalmakazalra. Ki tudja, miért kötődik a településhez, mikor ott nem talál táplálékot. Néha kilométerekre repül, hogy vizek szélén vagy nedves réten élelmet találjon. Immár nemcsak az ember közelségét viseli el, hanem tavaszi szántáskor nyomon követi az ekét vontató, dübörgő, bűdös gázokat köpködő traktort, s mohón kapkodja a kiforgatott kövér pajorokat, bábokat, egérfiókákat.

Legközelebbi rokona – a fekete gólya – szinte rejtett életet él. Településtől távol, vízközelben, magas fákon fészkel.

Tíz évvel ezelőtt neves ornitológusok is azt állították, hogy Zentán és környékén biztosan nem költ a házi rozsdafarkú. Ennek ellenére néhány pár már akkor is költött Zentán. Azóta egyes kapualjából már elűzték a fészkelő füstifecskéket, mert éppen ott akartak költeni. Ma már áttelelő példányokat is látni a falakra felfutó vadszőlő indáin, mert az apró, kék bogyókat igen kedvelik. Rokonuk, a kerti rozsdafarkú viszont inkább a fűzfaerdőben költ.

Középületek kevésbé háborgatott padlásán tömegesen költ a parlagi galamb (városi galamb), zentaiasan vadócgalamb. Néhány pár még a tiszai vashíd tartószerkezetének zugaiban is költ. Nem zavarja őket a hídon éjjel-nappal dübörgő vonatok és más gépjárművek sokasága, pedig terhük alatt leng, remeg a híd.

Velencében már komoly gondokat okoz a mérhetetlenül elszaporodott városi galambok problémája. A gond azonban az embereké.

Közeli rokona – az örvös galamb – vidékünkön ritka fészkelő, vonuló. A hullámtéri füzes erdő magas fáin költ.

Kisebb, csendes padlásokon tanyázik a kuvik. A babonás nép üldözi ezt a kis termetű, rácsálóírtó baglyot, mert halált hozó madárnak tartja. Pedig szegénynek annyi köze sincs a halálhoz, mint a gólyának a gyermekáldáshoz.

Templomtornyok gyakori lakója a többi baglyoktól külön családba tartozó szép gyöngybagoly. Földön fészkel, és elviseli a harangzúgást, a nagyobb tornyokban a toronyóra gyakori, hangos ütését.

A legmagasabb épületek eresze alatt vagy réseiben költ a hozzánk csak májusban érkező, gyors röptű sarlós fecske. Az apró csőrű rovarpusztító hangosan vijjogva száguld a levegőben. Zentán csak a Tisza-parti volt gőzmalom romos épületén és egy magas irodaház tetőzete alatt költ.

A kertekben és az utcák fáin fészkelő madarak közül említhető a vidékünkön csak az 1930-as évek óta terjedő balkáni gerle. A megritkult akácfákon a szintén csak az 1930-as években jelentkezett halvány gezc. Vadgesztenyefákon (bokrétafa) a soksínű tengelice (stiglic), majd néhány kisposzáta és csicsörke.

Zord teleken tömegesen látogatnak hozzánk az északabbi nyírfaerdők és fenyvesek lakói, mert itt még találnak cleséget. Amióta Zentán és környékén nyírfákat is ültetnek, egyes utcákban, udvarokban sok erdei fülesbagoly tanyázik. A múzeum udvarában némelyik nyírfán harmincnál több szunyókáló erdei fülesbaglyot is számláltunk már. A fák alatt felhalmozódó köpetekből – éppúgy mint a templomtornyokból gyűjtött gyöngybagoly köpeteiből – sikerült kimutatni, hogy ezek fő tápláléka a mezsei pocok és a gözü egér, de kisebb számban még kilenc cickány- és egérfaj egyedei is szerepelnek a zsákmányállatkák sorában.

Az utcákon, tereken ültetett nagy ostorfák (Celtis) vékony húsú csonthéjas termései nagyon vonzóak a fenyőrigók százas rajai és a ritkább szőlőrigók számára.

Télen sok más faj is belátogat a városba (búbos pacsirta, széncinege stb.), de további részletekkel már nem untatom a tisztelt olvasót.

Az emlősállatok közül hivatlanul települ be (főleg a földműves háztartásokba) a házi egér itteni alfaja – a gözü egér, míg az udvarban álló szalmakazlak alatt gyakran tanyázik az egérnél is kisebb keleti cickány. Kertben, utcai pázsitban turkál a vakondok, az udvarokban pedig főleg éjszaka kóborol – a kutyák nagy bosszúságára – a hasznos, rovaréví sün.

Raktárak, gabonatórolók, szennycsatornák és szeméttárolók környékén nem ritka a veszélyes betegségeket terjesztő vándorpatkány. Irtása intézményesített.

A városiasodás érdekes példája a kései denevér is. Sokáig laktunk egy Tisza-parti emeletes társasházban. Egyszer az egyik szomszédasszony felrohant hoz-

zánk, és mint biológust arra kért, hogy menjek le a lakásukba, és fogjak meg egy „ekkorá denevért” mondta, és kitérte két karját amennyire csak tehetette. Ezek szerint a denevér szárnyainak fesztávolsága legalább 170 cm lehetett volna, de csak 35 cm volt. Megfogtam a riadt kis rovarévót, elvittem a város másik végébe, és elengedtem. Mire hazaértem, ő már a régi helyén, az ablak-redőny tokjában szundikált. Az történt ugyanis, hogy a délre néző ablak tokjába betelepedett a denevér, a redőny lehúzásakor pedig berántották őt a szobába. Miután meggyőztük a szomszédasszonyt, hogy a denevér nem bánt, azóta óvatosabban húzza le a redőnyt, és szent a béke, noha a Deni néha vendéget is fogad.

Kis fajszerű kétéltűink közül kertjeinkben néha felhangzik a zöld levelibéka éles hangú brekegése, de kertben, utcán gyakori a csendes, rovarokra vadászó zöld varangy is.

Háziállataink nem önszántukból települtek emberközeli (ez alól esetleg a kutya kivétel), de a fajok, fajták és a mennyiségi viszonyok, valamint a külső és belső élősködők miatt ezek fontos tagjai a települések életközösségének.

A háziszárnyasok (tyúk, gyöngytyúk, kacska, lúd, pulyka, galamb) még sok háztartásban megtalálhatók, de számuk csökkenő, mert a szakosított termelők vagy üzemek ma már a baromfit konyhakészen kínálják, a galamb pedig mindinkább sport- és hobbi célokat szolgál.

Az emlős háziállatok közül ma már hiányzik a házi bivaly, amelyből még az 1942-es összeírásokról 98 példányt jegyeztek a zentai község területén. Nagyon ritka lett a szamár is, pedig gyermekkorom emlékeiben (1920-as évek) élénken él a községi villanytelep utcai vezetékének javítását, karbantartását végző szerelő szakárfogata éppúgy, mint a katonai helyőrség „gépesítését” képező öszvérek hada. Akkortájt, de még az 1950-es években is lovak vontatták a tűzoltókocsikat, a mentőkocsit, a szállító „stráfkocsikat”, a fiákerokat, szekeket, szánkókat. Azóta sokat változott az élet! A lovak száma a tizedére csökkent. A juhokat, a sertéseket és a szarvasmarhát jórészt farmokon tenyésztik. Kecské és nyúl mindig kevés volt ezen a vidéken, a hódpatkány (nutria) pedig csak rövid életű kísérleti tenyésztésként szerepelt, s ma már nemigen látható.

Külön csoportba tartozik a kutya és a macska. A házőrző kutya és az egerésző macska helyét mindinkább a fajokban gazdag hobbiebek és a szobacikák foglalják el. Számuk viszont gyarapszik.

Településeinken még ezeken kívül sok hobbiaállat él (díszmadarak, kisemlősök, ékszerteknős, akvárium hal stb.), de ezekről csak ennyit.

Mind a háziállatoknak, mind a hivatlanul betelepülőeknek, de az embernek is vannak fajlagos külső és belső élősködői. Közülük számos faj két- vagy többgazdás lehet. Sajnos, ezekkel is együtt élünk, néha a legszorosabb érte-

lebenben. Az egyszerűség kedvéért nem részletezve fajonként, gyakori külső élősködők a bolhák, a vérszívó tetvek, a tollrágó és a szórrágó tetvek meg atkák, valamint a bagócsok. Sok tetű, atka, kullancs gyűlhet össze a madarak és az egerek fészkeiben is.

A belső élősködők között sok az egysejtű állatka, viszont ma már ritka a májmétely, a galandféreg, de a bélgiliszta (orsógiliszta) is főleg csak a sertésekben gyakoribb.

Az ember sajátos élősködői: az emberbolha (sertéseken is szív), a rühatka, a kisiskolásoknál még néha jelentkező fejtetű, míg a ruhatetű és a lapos tetű már a klórtartalmú kontaktmérgek (DDT stb.) használata következtében eltűnően van. A gyermekknél még néha jelentkezik a hegyes farkú bélgiliszta.

A lakásokból még nem vezett ki teljesen az egykor igen gyakori ágyi poloska. Régebben főleg a szállodákban, de a magánlakásokban is tömeges volt. Pénzes A. *Budapest élővilága* (1942) című könyvének 163. oldalán a következők olvashatók: „... fővárosunkban, akárcsak a nyugati nagyvárosokban, a lakások 75%-a poloskás... a fővárosban kb. 80 poloskairtó vállalat van...” Ez még közelmúlt!

A vizekhez közeli települések lakóit sokat zaklatja nyáron a gyötrő szúnyogok tömege. A főleg madarak vérét szívó dalos szúnyog is néha ráfanyalodik az emberre, míg rokon faja, a városi szúnyog még ősszel, télen is tevékeny lakásban, munkacsarnokokban egyaránt. Az ilyen vérszívókhoz sorolhatjuk még a bögölyöket, a szuronyos istállólegyet, a fecske-kullancslegyet meg a kis denevérlegyet, de a háziméhen élősködő méhtetűlegyet és atkákat is.

A lakásokba hívatlanul betelepült kártevő állatkák száma még ma is nagyon magas. Emlékszünk-e elődeink naftalinszagú téli ruháira? Szekrényeinkben manapság is rágnak a molyok lárvái. Ma sem ritka a ruhamoly, a szűcsmoly, néhol a kárpitosmoly, kamrában a kamramoly, a készletmoly, a lisztmoly és az aszalványmoly. Babbal, borsóval magunk hurcoljuk be a zsiszikeket. A konyha melege kedvez a legújabb „albérlőnk”, a kis sárga fáraóhangya megjelenésének, valamint a betegségeket is terjesztő konyhai csótánynak (svábbogár) és kisebb rokonának, a német csótánynak (muszkacsótány), a fürdőszobában pedig jól érzi magát a jámbor ezüstös ősovar (cukroska). Fabútorokban járatokat rágnak az apró álszúk és kopogóbogarak. Jelenlétüket a járatból kihulló sárga faliszt és a percegő hang is elárulja. Az emberck azt mondják: rág a szű. Nos, a feldolgozott fában nincs szű (de van más). Régi könyvekben, felhalmozott újságokban parányi könyvtetű és könyvskorpió él, kárpitozott bútorokban és egyes szőnyegekben még néha található portetű.

A konyha és a készülő étel vonzza a legyeket. Leggyakoribb a közismert házi légy, a lámpák körül táncoló, de embert kerülő kis házi légy, a hús szagára

berepülő húslégy és a kék dongólégy, a romló gyümölcsön megjelenő gyümölcslégy (muslica).

Pincében gyakori a pinceszka és a pince-meztelencsiga, fáskamrában a fekete, dülleszkedő bűzbogár (büdösbogár).

A trágyadomb, a szemét, az udvar mélyén álló árnyékszék az egyes holyvák, apró ganéjbogarak, de főleg a legyek valóságos bölcsődéje. Gyakori a trágyalégy, a kerítéslégy, a tehének orrán, szemén nyalakodó tanyai légy.

Padlásokon gyakori a házi zugpók, de a szobákba is betéved a fali kaszaspók. Magas házak sima falán néhol tömegesen látni kis szürke pamacsokat. Ezek a városi hamvaspók kis hálói, melyekre ráakódott a por és a korom.

Télutón a napsütötte falakon megjelennek az áttelelő legyek (pl. a poros hátú gilisztalégy), a házfalak és kerítések tövében a vörös és fekete mintás verőköltő bodobácsok, majd a pázsitban nyíló gyermekláncfű (pongyola pity-pang) virágzatán szorgoskodó, apró pity-pang-bányász-méhek. És sorolhatnánk még a kiskertek és az utcai fák kártevőit vagy a nagyobb virágokat látogató poszméheket, az esti lámpafényre gyülekező kis bagolylepkéket és apró rovarokat, avagy az ősszel az ablakkeretek mögé, néha a lakásba is bebújó bűzös, majdnem körömnyi bencepoloskát, a hasznos fátyolkákat stb.

Ezek mind-mind (és még sokan mások) velünk élnek, a települések élővilágának, életközösségének tagjai. Sokaságuk megdöbbentő!

